

HAJDU PÉTER

A MIKSZÁTH KRITIKAI KIADÁS 39. KÖTETÉRŐL

A kötet előtörténete

A Mikszáth kritikai kiadás olyan kötete készült el végre, amellyel a sorozat mindaddig adós maradt. A 40. és 41. kötet 1978-as megjelenése után sor került a 37. (1980) és a 38. kötet (1985) kiadására, de a 39.-ére mostanáig nem. Ennek okait ma már nem lehet teljes pontossággal kideríteni; olyasmit hallani, hogy Bisztray Gyula, a 40. és 41. kötet kiadójának halála után szerzői jogi problémák merültek fel az örökösök és a kiadás folytatója között, és Rejtő István ezek miatt kénytelen volt bizonytalan időre elhalasztani a kötet kiadását. Mindez azt sejteti, hogy Bisztray már dolgozhatott a kötet kiadásán. Bisztray Gyulának a kritikai kiadással kapcsolatos kéziratot jegyzetanyaga a Magyar Tudományos Akadémia Mikszáth Kálmán Kutatócsoportjának birtokában van, innen azonban a jelen kötetrel kapcsolatban gyakorlatilag semmi sem került elő. A kiadás munkálatainál tehát mindent előlről kellett kezdeni. Lássuk azonban, pontosan mi volt az a „gyakorlatilag semmi”, ami mégiscsak rendelkezésemre állt az indulásnál. Volt egy lista azon novellákról, amelyeket a kötetnek tartalmaznia kell. Ez természetesen az életműkiadás szerkesztésének logikájából adódik, hiszen az anyaggyűjtés nem történhetett kötetenként, hanem nagyobb időszakokat egyszerre kellett átfognia. Az viszont nem derült ki, hogy ezt a listát ki készítette. De még magának a kötet novellaanyagának a felülvizsgálata is szükséges volt, hiszen az öröklött lista tartalmazta például Mikszáthnak *A magyar nép bogarai* című írását, amely egyrészt egyáltalán nem elbeszélés, másrészt már csak azért sem szerepelhet az 1888-as elbeszélések között, mert bár Mikszáth Kálmán 1888. május 3-án valóban leköszölte ezt a szöveget a Pesti Hírlapban, de ez *Az igazi humoristák* című 1879-es gyűjteményének egyik darabja, amely már meg is jelent 1968-ban a kritikai kiadás 54. kötetében (Bisztray Gyula szerkesztésében), és a kritikai kiadás jegyzetei fel is tüntették ezt a másodközlést. A lista tartalmazott néhány kétes hitelességű darabot is, melyeket (máshol részletesen közölt megfontolások alapján) mint nem hiteles szövegeket mégsem vettem fel a kötetbe. Felvettem viszont *A főváros közgyűléséből* című szöveget, melyet a lista nem tartalmazott. Ennek a hitelessége sem bizonyos ugyan, de olyan szorosan kapcsolódik *A nagyreményű öregúr*hoz, hogy közlése még akkor is elengedhetetlen volna, legalább a jegyzetek között, ha nem tekintenénk Mikszáth írásának. Tehát a válogatást alaposan felül kellett vizsgálni.

A listán szereplő elbeszélések többségéről örököltem gépirással készült kiadói kéziratot is, amely azonban korrektúrázatlan volt, semmiképpen sem felelt meg a kritikai szövegkiadás követelményeinek, és egy helyen mintha még politikai indíttatású „cenzúrázás” nyomát is magán viselte volna (*A nagyreményű öregúr* című írásból hiányzott mindkét célzás az öregúr zsidó származására).

Rendelkezésekre álltak ezen kívül fénymásolatok az elbeszélések kéziratának többségéről és a Pesti Hírlap tárcarovatában megjelent közlések egy részéről. Ezek a fénymásolatok kivágások voltak, amelyek csak a szövegeket tartalmazták, és nem derült ki belőlük, hogy a Pesti Hírlap mely számából valók.

Egyetlen novella, a *Hivatalos észjárás* esetében kiadói jegyzetek is maradtak rám. Ezen a mintegy három gépelt oldalnyi szövegen semmi nem árulkodik arról, hogy ki készítette, de az egész teljességgel használhatatlannak bizonyult. A szöveg egy jelentős része olyan fejtegetés volt, amely tartalmi kritériumok alapján próbálta igazolni Mikszáth Kálmán szerzőségét. Olyan elbeszélésről van szó, amelynek kézírata megtalálható az OSZK-ban, szerzősége tehát vitathatatlan.

A szövegkiadás és a jegyzetapparátus elkészítése során tehát nem volt mire támaszkodni, mindent előről kellett kezdeni. Egy korábbi stádiumban Mátyás Livia elkészítette a szövegkritikai jegyzeteket a fennmaradt kéziratok egy részéről, amiért ezúton mondok neki köszönetet. Munkáját egy új koncepció alapján szintén teljesen átdolgoztam.

A szövegkiadási elvek

Természetesen, minthogy egy sorozat kimaradt darabjának pótlásáról van szó, a szövegkiadási elvek a sorozat kiadási elveihez kell hogy alkalmazkodjanak. Csakhogy maga a sorozat sem teljesen egységes ebből a szempontból, minthogy a különböző kiadók néhol eltérő elveket alkalmaztak. A kiadás alapjául a Mikszáth életében megjelent utolsó szövegközlés szolgál, amelyről még feltételezhető, hogy a szerző maga látta és jóváhagyta a szöveget. Ennek következtében a Jubileumi kiadás változtatásait, a kritikai kiadás egészének gyakorlatával összhangban, mindenütt figyelmen kívül hagytam, legfeljebb a szövegkritikai apparátusban utaltam megoldásaira, ahol problémás esetekben mint kiadói, textológiai véleményyt fontosnak tartottam.

Az olyan novellák esetében, amelyeket Mikszáth Kálmán novellásköteteibe nem vett fel, természetesen az újságbeli közlés szolgál a kiadás alapjául. Lényegében két novelláskötet esetében kellett döntenem a kiadások között. (*A Ne félj, Mátyás!* megjelent ugyan a *Pernye* című kötetben, de a kötet különböző kiadásai e novella esetében nem mutatnak eltéréseket. Hasonló a helyzet a *Székelykő* szövegével a *Magyarország lovagvárai regékben* című gyűjteményből.) Az *apró gentry és a nép* 1889-es, második, bővített kiadásába Mikszáth felvett négy 1888-ban frott elbeszélést is; a kötet 1893-as, harmadik kiadásához új szedés készült, a további (4–7.) kiadások azonban már nem tértek el ettől. Az 1890-ben kiadott *Pipacsok a buzdban* című kötetben az 1888-as év java termése kapott

helyet, hét elbeszélés, köztük a hat legterjedelmesebb. A kötet 1893-as, második kiadáshoz új szedés készült, a további (3–6.) kiadások megegyeznek ezzel.

Az a döntés, hogy az utolsó kötetkiadás(ok) szövegét tekintsük a kritikai kiadás alapjának, korántsem magától értetődő, és csak a kritikai kiadás köteteinek egy részével követ azonos gyakorlatot. Bisztray Gyula például a *Magyarország lovagvárai regékben* első kiadására alapozta a regék szövegkiadását, a további kiadások változtatásait (nyilván) szövegromlásnak tekintette. Az mindenesetre világosnak tűnik, hogy a kötetben is megjelent elbeszélésének szövegkiadását nem szabad az újságban fellelhető változatra alapozni, minthogy Mikszáth maga is eszközölhetett változtatásokat. Ahogyan például hosszabb részleteket hagyott ki a *Minden asszony, asszonyból*, és a grófné hajszínét is megváltoztatta.¹ Csakhogy arra is van példa, hogy az eltérés inkább hibának látszik. A *Vidéki alakok* második darabjában,² *A nagy tószűrőző* egyik Petőfi-idézetéből kimaradt egy szó a kötetkiadásban, amely a Pesti Hírlapban még megvolt („zörögnek a fák száraz lombjai” helyett, ahogyan az a kéziratban és a Pesti Hírlapban szerepelt, ekkor lett „zörögnek a fák lombjai”). Márpedig Mikszáth vélhetőleg nem szándékosan torzította el ezt az idézetet éppen akkor, amikor a másik Petőfi-idézet durva pontatlanságát korrigálta („Éj van. Körültem semmi fény nincs” helyett ekkor lett „Lement a nap. De csillagok / Nem jönnek. Sötét az éj. / Közel s távolban semmi fény nincs”). Ebben az esetben könnyebben elképzelhető, hogy Mikszáth Kálmán egyszerűen csak figyelmetlenül korrektúrázott, mint hogy szándékosan változtatott a szövegen, mégis a kötetkiadás változatát tekintetem mérvadónak. Ez a példa is jelzi azonban, hogy néha még az újság és a kötet változata között sem könnyű döntenii, és nehéz ellenállni a kompiláció csábításának, annak a csábításnak, hogy olyan, sosem volt „kritikai” szöveget hozzunk létre, amely egyetlen valóban létező változatnak sem felel meg, annál inkább a szövegkiadó ízlésének. Hiszen a nyomdahibák kijavítását joggal várják el a kritikai kiadástól, viszont néha olyan nehéz eldönteni, hogy hol a határ a nyomdahiba és a szövegváltozat között. Nincs vita, ha az egyik változat értelmetlen, de mi van akkor, ha két értelmes változat között szinte csak stiláris az eltérés? Ilyen például az az eset, amikor a *Vidéki alakok* negyedik darabjában *A furcsa alperes* azt mondja: „itt is, ott is kölcsönöket szedtem föl.” Ez a kézirat és a Pesti Hírlap változata, a kötetkiadásban már *vettem föl* olvasható.³ Az eredeti változat nyelvileg sokkal erőteljesebb, igazi mikszáthi leleménnyel érzékelteti egyetlen szokatlan igei szerkezettel az adósságcsinálás folyamatát. A későbbi változat ezzel szemben szintelen és hétköznapi. Már csak ezért is elképzelhető, hogy a változtatásért a szedő a felelős, aki figyelmenlenségéből szokványos fordulattal helyettesítette a szokatlant, és ilyen apróság könnyen elkerülhette a korrektúrát készítő Mikszáth figyelmét is, hiszen az újabb változatban nincs semmi, ami a figyelmét felkelthette, ami gyanút ébreszthetett

¹ PH, 1888. április 1., 1–5; *Pipacsok a buzában*, Bp., 1890, 35–49. Leendő helye a kritikai kiadásban: MKÖM 39, 37–44.

² PH, 1888. július 3., 1–2; *Az apró gentry és a nép*, második, bővített kiadás, Bp., 1889, 147–149. Leendő helye: MKÖM 39, 224–226.

³ Kézirat: OSZK, Fol. Hung. 2169/3, 129–132; PH, 1888. szeptember 27., 2; *Az apró gentry és a nép*, második, bővített kiadás, Bp., 1889, 234. Leendő helye: MKÖM 39, 120.

volna. Ez persze pusztá spekuláció, de pontosan ez a fajta spekuláció áll azon szövegkritikai elv háttérében, amelyet a *lectio difficilior* elvének nevezünk: hogy a szokatlanabb szövegváltozatot kell előnyben részesíteni a szokványossal szemben. Ebben az esetben engedtem is a kompiláció csábításának, mert nem akartam, hogy Mikszáthnak ez a nyelvi ötlete kárba vesszen.

De még az az álláspont is védhető, amely az első kiadáskor részesíti előnyben a későbbiekkel szemben, mert bizony előfordul, hogy nyomdahibák kerülnek az új szedésbe, és feltehető, hogy a szerző figyelmetlenebbül korrektúrázik másodsorra, több évvel a kötet összeállítását követően. Másrészt azonban sokkal gyakoribb, hogy a második szedés kijavítja az első kiadás nyomdahibáit. Erre is jó pár példát lehetne idézni, de *A domályosi pusztá* egyik helye különösen tanulságos, még ha maga a szövegrész jelentéktelen is.⁴ A kéziratban és a Pesti Hírlapban még az állt: „adjon nekem *erre* a pusztára nádori donációt.” A *Pipacsok* első kiadásába becsúszott egy nyomdahiba, így lett „*arre* a pusztára.” Ezt a nyilvánvaló hibát az új szedés alkalmával megpróbálták kijavítani, csak-hogy „rossz irányba”; így keletkezett az immáron végleges „*arra* a pusztára.” Ez a példa jelezheti az igényt a hibák javítására a második szedés alkalmával, és ilyen értelemben igazolhatja a végső változatok választását a kritikai kiadás szövegéül, de ugyanakkor kétségeket is ébreszthet: nemcsak új hibák keletkezhetnek az új szedéssel, hanem a korábbiak kijavítása sem feltétlenül történik helyesen. Megfigyeléseim szerint még egyazon novellásköteten belül is előfordulhat, hogy az egyik novella szövege „javul”, míg a másiké „romlik” az új szedés eredményeképpen.

Az *ultima manus* elve azért állhat meg még ilyen esetekben is, mert végtére mégiscsak az utolsó szöveg volt az, amelyet Mikszáth Kálmán jóváhagyott. Mindazonáltal az ilyen jelenségek is kompilatív eljárásra ösztönöznek. Még egyszer hangsúlyoznom kell azonban: csak a legkritikább esetben éltem ezzel a lehetőséggel, és majd mindig az *ultima manus* elvét alkalmaztam. Viszont a filológiai pontosság kedvéért a szövegkritikai apparátusban feltüntettem az egyes kiadások közti különbségeket is, szakítva így a kritikai kiadás korábbi gyakorlatával.

A kritikai kiadás különböző stratégiákat követ a szépirodalmi és a publicisztikai művek szövegközlését illetően. A szépirodalmi szövegeket modernizált helyesírással, a publicisztikát betűhíven közli. Ennek megfelelően a kötet elbeszéléseinek helyesírását a mai gyakorlathoz alkalmaztuk, és nem is tüntettük fel külön az olyan változtatásokat, mint a *cz* *c*-vel való helyettesítése, a magánhangzók vagy éppen mássalhangzók hosszúságának megváltoztatása, vagy akár azt, hogy *mingyárt* helyett *mindjárt*ot írtunk (ennek a szónak egyébként ingadozott a helyesírása). A mai gyakorlatnak megfelelően a köznapi beszédben is használt idegen vagy idegen eredetű szavakat a magyar kiejtésnek megfelelően írtuk, de ilyen esetekben a szövegkritikai apparátusban feltüntetettük, hogyan szerepeltek a szövegekben annak idején.

⁴ Kézirat: OSZK, Fol. Hung. 2169/2, 179–186; PH, 1888. február 26., 5; *Pipacsok a buzában*, Bp., 1890, 215. Leendő helye: MKÖM 39, 21.

A kritikai kiadás nem következetes a központosítás modernizálásában. Ez a kérdés azért különösen nehéz, mert Mikszáth központosítása egészen más elveket követ, mint mai akadémiai szabályozásunk. Ma úgy gondoljuk, hogy a mondaton belüli központosítás arra való, hogy a mondat szintaktikai struktúráját az olvasás számára láthatóvá tegye. Mikszáth viszont a vesszőt a beszéd ritmusának érzékeltetésére használta. Nem a grammatikai struktúra megértésében, hanem inkább a felolvasásban segített. Ennek következtében sokkal kevesebb vesszőt tett ki, mint amennyit mi ma kitennénk, viszont néha olyan helyekre is tett, ahol mi azt szükségtelennak tartanánk – mint mondtam, másféle elveinknek köszönhetően. Ebből viszont az következik, hogy amikor a helyesírás modernizálása során a központosítást is modernizáljuk, akkor valamennyi elvész Mikszáth Kálmán szövegeinek sokat emlegetett beszélt nyelvi jellegéből, a mikszáthi hangból.

Mindezeket tekintetbe véve és a kritikai kiadás eddigi gyakorlatához alkalmazkodva a központosítást modernizáltam ugyan, de nem mindenütt. Mikszáth egykori kiadásaiban az *és*, *s* előtt szinte sosincs vessző (kivéve néha a kötőszavak halmozását és a közbevetés utáni folytatást). Az ilyen kötőszóval kötött mellérendelő összetételeket csak akkor választottam el vesszővel, ha a két tagmondatnak különböző az alanya, vagy ahol az egykori szövegkiadásokban is volt vessző. Az egy főnévhez tartozó, egymáshoz képest mellérendelt jelzők közé sem tettem ki vesszőt, csak ha már az egykori kiadásokban is volt, vagy ha a vessző hiányát értelmileg túlságosan zavarónak éreztem. A párbeszédnek közlését teljes egészében a mai gyakorlathoz igazítottam.

Mindez azonban kizárólag a kötet főszövegét illeti, a jegyzetanyagban idézett összes szöveget betűhíven közlöm.

A kéziratok szövegjavításainak közlési elvei

A Mikszáth kritikai kiadás mindig is ambicionálta, hogy a szöveg geneziséről a kézirat javításainak pontos közlésével tájékoztasson. Tehát nemcsak a kéziratnak a későbbi nyomtatott változatoktól való eltéréseit közli, hanem a kéziratban olvasható összes, a megírás során később törölt, megváltoztatott variánst is. Ezt mindaddig egyféle jelölés alkalmazásával próbálta elérni: csúcsos zárójelben adta meg a törölt szövegrészeket. Nem kell különösebb fantázia ahhoz, hogy rájövünk, az írás során nemcsak az fordulhat elő, hogy a szerző egy szót vagy kifejezést, esetleg mondatot vagy szövegrészt utólag kihúz a szövegből, hanem az is, hogy utólag betold valamit. Ez utóbbi éppoly fontosnak tűnik a szöveg genezisének szempontjából, megérdemli a saját jelölést. Ezért eltértem a kritikai kiadás gyakorlatától és kapcsos zárójelben közöltem a kéziratba utólag beírt szövegrészeket. Az „utólag” csak annyit jelent, hogy a betoldás az első változathoz képest későbbben történt, de még magától Mikszáthtól származik, mégpedig a megírás folyamán.

Az, hogy a kritikai kiadás nem alkalmazott külön jelölést az utólagos betoldásokra, természetesen nem jelenti azt, hogy egyáltalán nem jelölte az ilyen variánsokat. Hogy könnyen hozzáférhető és ellenőrizhető példát idézzek, *A Krúdy Kálmán csinytevései* első

kéziratoldalára hivatkozom, amelynek fotója megtalálható a 11. kötet III. táblájaként a 96. oldal után. Ezen az oldalon négy ilyen betoldás található. (Tapasztalatom szerint a Mikszáth-szövegek legelején jóval kevesebb a szövegjavítás, mint a későbbiekben.) Király István ezek közül kettőt a következő szöveggel közöl a szövegkritikai apparátusban: „K-ba utólag beírva” (255. oldal, *ad* 67:6 és 68:1). A másik kettőt azonban törlésként tünteti fel: „úgyis hiábavaló – K: <hiábavaló>” (*ad* 67:20) és „Ez a Krúdy – K: <E Krúdy>” (*ad* 67:27). Vitathatatlan, hogy a megírás folyamán előálló, egymást váltó szövegváltozatokat ezzel a módszerrel is meg lehet adni, hiszen világosan kiderül, hogy volt először egy „hiábavaló”, majd utána egy „úgyis hiábavaló” változat, és bizonyos szempontból lényegtelen, hogy ezek pontosan hogyan jöttek létre. Ha viszont ezeket a variációkat azért közli a kritikai kiadás, hogy a szöveg genezisének folyamatát, Mikszáth a szöveg létrehozása közbeni avagy a szöveget létrehozó gondolkodását érzékeltesse (márpedig mi másért?), akkor ez a különbség sem tűnik jelentéktelennek. Problematikussá válik, hogy az utólagos betoldás processzusát az apparátus kétféleképpen jelöli, míg a betoldás és törlés két ellentétes processzusát helyenként ugyanúgy. Ezért tartottam fontosnak az új jelölés bevezetését. A fent idézett példákat én így közöltem volna: „töprengeni úgyis hiábavaló (K: töprengni {ugyis} hiábavaló)”; „Ez a Krúdy (K: E{z a} Krúdy)”. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a kézirat „töprengni” variánsát Király István nem tüntette fel, hanem kizárólag az 1901-es kiadásának tekintette, márpedig innen nézve a „töprengeni” változat akár sajtóhibának is tartható, különösen ha igaz, amit Király a szövegkiadás elvéről itt ír, hogy „Kiadásunk a kritikai kiadás elveinek megfelelően a Mikszáth életében megjelent utolsó kiadás szövegén alapul, de különös gonddal vettük figyelembe a kézirat változatait.”)

Az olyan helyeken, ahol a kétféle eljárás kétféle jelölése bonyolultan összefonódik, és ez meglehetősen megnehezíti az egymást követő variánsok rekonstruálását az olvasó számára, szögletes zárójelben (tehát kiadáói jegyzetként) arab számozással közöltem sorra az egyes variánsokat.

A jegyzetéről

Az egyes szövegek megjelenéseit illetően az újságközléseken túl a Mikszáth Kálmán életében és a Jubileumi kiadás illetőleg a *Hátrahagyott iratok* sorozatában megjelent kötetekre szorítkoztam, a későbbi gyűjteményes köteteket nem tüntettem fel.

A kritikai kiadás gyakorlata, hogy az egyes elbeszéléseket vagy inkább azok jegyzet-apparátusát bevezetéssel látja el. Tartózkodtam attól, hogy ezekben értékeljem vagy értelmezsem az elbeszélést, és különösen attól, hogy tartalmát parafrázeáljam. Ez a tartózkodás megfelel ugyan a kritikai kiadások általánosan elfogadott elveinek, élesen elüt viszont a Mikszáth kritikai kiadás bizonyos köteteknek, különösen bizonyos novellásköteteinek gyakorlatától. A kritikai kiadás szokásos bevezetői a fentiekben kívül főleg a mű keletkezési körülményeit szokták taglalni. Alkalmazkodtam ehhez a hagyományhoz, még ha magam sokkal szkeptikusabb vagyok is a fikcionális szövegekben írottak életrajzi

kötöttségét és e kötöttség megállapíthatóságát, még inkább megállapításuk tudományos hasznát illetően. Sokszor inkább csak kételyeimet fejezhettem ki aziránt, hogy a szövegből bármiféle életrajzi háttér rekonstruálható volna. De ahol külső adatok is rendelkezésre álltak a mű keletkezését, életrajzi hátterét illetően, ott igyekeztem ezt a hátteret felvázolni.

A szövegek keletkezését sokkal inkább a mikszáthi szövegvilág egészében való szituált-ságuk felől próbáltam megközelíteni, vagyis sokkal nagyobb súlyt fektettem az életművön belüli motivikus kapcsolatok bemutatására. Ez persze nem kizárólag a művek keletkezésére vet fényt, hanem a témák előtörténetére éppúgy, mint későbbi előfordulásaira. A motivikus kapcsolatokra a tárgyi magyarázatokban is nagy figyelmet fordítottam.

A kritikai kiadás az egyes elbeszélések jegyzetapparátusának legvégén szokta ismertetni a szakirodalom állásfoglalásait az adott írással kapcsolatban. Ilyen ismertetésekre meglehetősen ritkán nyílt alkalmam. A szakirodalom ugyanis csak elvétve hivatkozik az 1888-as év novelláira. Ennek nem lehet oka, hogy a szövegek egy része most fog először kötetben megjelenni, hiszen az év terméséből nem kevesebb, mint tizennyolc elbeszélés található meg a Jubileumi kiadás és a *Hátrahagyott iratok* köteteiben.

A Mikszáth-recepció azonban, kevés kivételtől eltekintve, a regényekre koncentrálnak, a novellisztikából pedig csak az írói karriert megalapozó két kötettel, *A tót atyafiakkal* és *A jó palócokkal* szokás részletesebben is foglalkozni. A monográfiák többségében hiába keresnénk a két sikerkötet utáni kispórázát elemző fejezeteket. Ez a megközelítés mintha nem felelne meg az életmű arányainak. Ha csak a Jubileumi kiadás válogatását tekintjük, ott a 31 kötetből 12 tartalmaz kispórázát (ebből csak 2 publicisztikát). Ezt a sorozatot a *Hátrahagyott iratok* 16 (ami kettő híján az összes) kispórázi kötettel, benne hét novelláskötettel egészíti ki. Igaz, az egész sorozatból hiányzik *A Noszty fiú esete Tóth Marival és A fekete város*, melyeknek jogával a Révai Testvérek nem rendelkeztek.

Mivel azonban egy kritikai kiadással szemben jogos elvárás, hogy a szekundér irodalomról tájékoztasson, érdemes egy pillantással áttekinteni a monográfiák nézeteit, ha nem is az egyes novellákról és még csak nem is az 1888-as év terméséről, de legalább a nyolcvanas évek második felének novellisztikájáról, vagyis arról, hogy ezt a területet miért nem tárgyalják.

Várdai Béla⁵ ezeket az éveket az elapadás átmeneti éveinek tartja: „1887-ben nem jelent meg tőle több kötet, sőt 1888-ban is csak egy, s ez sem vág igazi mezőibe: az *Otthon és a zöld mezőn* című verseskötet kis gyermekek számára [...]. Bő ere ez időleges elapadásának főoka akkoriban támadt veszedelmes gégebaja volt, mely egy visszaemlékezése szerint úgy elcsüggesztette, hogy már halálát sejtette közel.”

Schöpflin Aladár⁶ Mikszáth Kálmán írói fejlődését a rajztól a regény meghódításáig ívelő folyamatnak látja. „Az író belső fejlődése lassan a nagyobb arányú műformák felé haladt, a nagy terjedelmű novella szerkezeti formáját azonban csak lassan és bizonyos nehézségek leküzdésével tudta meghódítani.” (43.) „Csakhamar azonban keze ügyében

⁵ VÁRDAI Béla, *Mikszáth Kálmán*, Bp., 1910, 124.

⁶ SCHÖPFLIN Aladár, *Mikszáth Kálmán*, Bp., 1941.

volt már a hosszabb novella is, az a forma, amelyet manapság, mikor írók, kiadók egyformán irtóznak a novella elnevezéstől, kisregénynek szeretnek nevezni, holott ez a tulajdonképpeni novella. [...] A nyolcvanas évek közepe táján kezdett ilyen elbeszéléseket írni.” (44.) „A nagy siker [A *Szent Péter esernyőjéé*] arra eszméltette Mikszáthot, hogy most már regényírónak kell lennie. Megfogta a regény formáját, hozzáalakította a saját szelleméhez, elbeszélő kedve a rajzok és elbeszélések szűk keretéből kiszabadulva szélesen kiélhette magát és emberábrázoló fantáziája benépesíthette a mesét magateremtette alakok sokaságával.” (90–91.) Ebből a szemléletből egyenesen következik, hogy a nyolcvanas évek közepe után keletkezett kispróza nem érdemel érdemi foglalkozást, hiszen az a pálya egy korábbi stádiumából kísértő maradék lehet csupán.

Király István⁷ lényegében átvette Schöpflin narrációját, amely Mikszáth Kálmán írói pályáját a regény felé haladó fejlődésként írta le, és ezt a kritikai realizmus kifejlésének narrációjává írta át. Ebben viszont nagyobb szerep juthatott a 80-as évek novelláinak, amelyekben a társadalomkritika alapjául szolgálható tényanyag feltárását látta. A társadalomkritika ekkor azonban – úgymond – még nem vált explicitté. Mindezt a 77–81. oldalakon található fejezetben fejti ki: „Mikszáth csak ábrázolt. Nem foglalt állást közvetlenül, megvetése, felháborodása nem tolt fel keserű szavakban. Sőt az adomázó hang, a pipázgató, vacsorautáni beszélgetések jóízét is becsempészte írásaiba. De a kedélyes, anekdotikus felszín mögött [sic!] az ábrázolás mélyén ott vonult az állásfoglalás, az ítékezés, a szeretet és a gyűlölet sodró árama. Csak érteni kell Mikszáth sajátos nyelvét. Nemcsak szemethűnyő kedélyesség jellemezte előadásmódját, hanem metsző, satirikus él is. Ez az ellentmondásos kettősség határozta meg sajátos egyéni stílusát. »Kerülgető stílus« az övé, ahogy ő nevezte egyhelyütt a magyar paraszt különös, »hátsóbejárátú« kifejezőmódját. Az elhallgatott, ki nem mondott szavakban, valahol a betűk mögött bujkált a gondolat, mintha saját maga előtt is rejtegetni szeretne volna az észrevett igazságot. [...] Mikszáth előadásmódjának mindvégig egyik legfontosabb jellemző vonása maradt az állásfoglalásnak, az ítékezésnek ez a sajátos felszín alatti árama, a kedélyesség és a satirikus gúny felelő kettőssége, a »kerülgető«, glosszáló stílus.” (78–79.) „Mikszáth tudatában, világnézetében persze távolról sem jutott el még azokhoz a következtetésekhez, amelyek felé a maga körül látott tények ereje hajtotta tollát, s amelyeknek novellái művészi igazságában hangot adott. Elsősorban ez érteti meg »kerülgető« stílusát s ami ezzel szorosan összefügg: anekdotizmusát. Mind a *Nagy Regdon Mihály*, mind pedig *Az elfelejtett rab* lényegében anekdota volt a megformálás és előadás módjában egyaránt. Anekdoták voltak a nyolcvanas évek többi kitűnő karcolatai is: *A kormány támaszai*, *Magyar Demokraták*, *Közigazgatási történetek*, *A statisztika*, *A pénzügyminiszter reggelije*, *A százegyedik asszony*, *Vidéki alakok*, *A demokrácia legendája*, *A tekintetes árvaszék* stb. Mikszáth kritikai realizmusa az anekdotából fejlett ki és mindvégig magánhordta születésének jegyeit.” (80–81.)

⁷ KIRÁLY István, *Mikszáth Kálmán*. Bp., 1952.

Kozma Dezső⁸ szintén a realizmuskeresés problematikája mentén beszél a 80-as évek írásairól, de a realizmuskeresést ő már azonosítja a dzsentritematikával. Végül így összegez: „Ismeretes ugyanis, hogy a prózai kispikának új változatai, a novella új fajtái alakulnak ki ezekben az években Mikszáth művészetében. Gyakoribbak lesznek a rövidebb fogott, rendszerint egy esetre, figurára koncentráló, a párbeszédet az eddigieknél nagyobb szerephez juttató novellák. [...] Általában elmondhatjuk: A nyolcvanas évek novellái közéletibbek, cselekményük összevontabb, jó részüknek alig van elmesélhető története.”

Véber Károly⁹ szintén úgy véli, hogy a 80-as évek novelláit a dzsentritematika határozza meg. „Ahogy azonban a 80-as évek közepétől a dzsentri társadalmi veszélyessége nő, az úrhatnáság, a régi életforma makacs őrzése a polgári fejlődés gátjává, kerékkötőjévé lesz, Mikszáth ítélete is megkeményedik. Tolla azonban szikrát hány, ha az arisztokrácia és a vezető papság sorsát érinti. A jelen bűneinél is súlyosabbak a történelmi vétkek, amelyeket magukkal cipelnek.

Így aztán az író szívesen fordul a mesékhez, az érzelmes történetekhez, a történelem képzelet szülte [sic!] alakjaihoz és eseményeihez.”

Ennek a freudizáló elfojtás-elméletnek a terminológiájában azt kell mondanunk az 1888-as év novelláiról, hogy itt az elfojtás, a más tematika felé való önkímélő odafordulás volt a jellemző, mert a dzsentri társadalmi helyzetével a novelláknak csak elenyésző hányada foglalkozik.

Úgy vélem, ez az áttekintés érthetővé teszi, miért nyílt oly igen ritkán alkalom a szakirodalom ismertetésére.

Talán érdemes eltűnődni azon, miért fordít a Mikszáthról szóló kritikai diskurzus oly csekély figyelmet a kisprózára. Nyilvánvaló egyrészt Schöpflin és Király narrációjának messzemenő hatása. Valószínűleg meddő volna azt firtatni, hogy ez a narráció mennyire felel meg magának az életműnek, hiszen maga az életmű aligha közelíthető meg a kritikai narrációk és kanonizációs processzusok megkerülésével. Annyit mégis leszögezhetünk, hogy Mikszáth nem úgy fejlődött, hogy eleinte csak novellákat, majd csak kisregényeket, majd pedig csak nagyregényeket írt. Írt ő regényt már *A tót atyafiak* előtt is, és jelentek meg novelláskötetei a nagyregények között is. A narráció tehát a kanonizáción alapul, azon a válogatáson, amely ha elég szűkkeblűen hajtjuk végre, szinte automatikusan mutatja a novella–kisregény–nagyregény fejlődést, minthogy a 80-as évek elejének két novelláskötetétől (*A tót atyafiak*, *A jó palócok*) a 90-es évek közepének két rövidebb regényén át (*Szent Péter esernyője*, *Beszterce ostroma*) vezet az utolsó évtized leghosszabb írásaiig (*Különös házasság*, *A Noszty fiú esete Tóth Marival*, *A fekete város*). A regény, a hosszabb mű presztízse általában nagyobb (különösen a kritikai recepcióban), és az is lehet, hogy regényekről könnyebb könyvfejezetet írni.

⁸ KOZMA Dezső, *Mikszáth Kálmán*, Kolozsvár-Napoca, 1977, 85–89.

⁹ VÉBER Károly, *Mikszáth Kálmán élete és művei*, Bp., 1998, 72–74. A megjelenés éve ne tévesszen meg senkit: ez egy olyan könyv, amely a kommunizmus éveiből maradt itt, tulajdonképpen VÉBER Károly, *Így élt Mikszáth Kálmán*, Bp., 1986. betű szerinti újraközlése; megjegyzendő azonban, hogy szemléletleg már az első kiadás is reménytelenül elavult volt.

A kritikai kiadás első kötete 1956-ban jelent meg. Monumentális vállalkozás volt ez, a dunaújvárosi vasmű kulturális megfelelője. Egy egész életmű kritikai kiadása, kötetenként monográfia méretű jegyzetapparátussal. Mikszáthra nyilván azért esett a választás, mert ő volt az a nemzeti klasszikus, akit – legalábbis Király koncepciója alapján – meg lehetett tenni a legfőbb irodalmi értéknek tekintett realizmus képviselőjévé, és népszerűsége ugyanakkor megfelelt a populistá demagógia igényeinek is, amely a kultúrát a tömegekhez akarta közel vinni. A korszak sajátosságainak megfelelően az eredményeket gyorsan kellett produkálni, az egész sorozat megtervezésére és előkészítésére csak menet közben kerülhetett volna sor, de persze nem került. A novellák, a publicisztikai frások összegyűjtése gigászi munka lenne, hiszen azt sem tudjuk, pontosan milyen lapokat kellene szemlézni egy teljes anyaggyűjtéshez. Nyilvánvaló, hogy ez az anyaggyűjtés nem történt meg, és ez az életműkiadás, tehát a *minden* műre kiterjedő kiadás koncepcióját eleve aláássa. A kérdés jelentősége egyébként csökken attól kezdve, hogy Mikszáth elkötelezte magát a Pesti Hírlapnál. Írásainak java része itt jelent meg a 80-as évek elejétől, bár gyakorta adott ezt-azt más lapoknak is.

A tervezés és az előkészítés hiánya azonban csak egyike azon nehézségeknek, amelyek a sorozat folytatásának útjában állnak. Az egyes kötetek létrehozása önmagában is elég nagy feladat, hiszen a rendkívül időigényes textológiai munkákhoz járul a tárgyi magyarázatok megírásának szintén fáradságos feladata. Ez azt jelenti, hogy a sorozat csak évtizedek múlva fejeződhetne be, hiszen mintegy két tucat kötet hiányzik még. Tegyük fel azonban, hogy e nehézségek ellenére is befejezhető a sorozat. Az eredmény valószínűleg nem volna megnyugtató, minthogy a hosszú időtartam folytán a sorozat már eddig is tartalmazott szemléletileg inkompatibilis köteteket. Azok a novellaértelmezések, amelyek Mikszáth Kálmán osztályharcos szemléletét domborítják ki (az ilyesmi sajnos egyáltalán nem ritka, annak ellenére sem, hogy a kritikai kiadásnak elvileg tartózkodnia kéne vagy kellett volna az értelmezéstől), mára nemcsak érvényüket veszítették, hanem kifejezetten riasztóan hatnak. A tárgyi magyarázatok többnyire műveletlen közönséget céloznak meg, márpedig manapság viszonylag kevesen gondolják, hogy a kritikai kiadások használóinak tárgyi magyarázatokra van szükségük, hogy megtudják, mi a kasztáliai forrás, és hogy a csodálatos halszaporítás történetét az Újszövetségben kell keresniük. E két példa *A Noszty fiú* egyazon oldaláról való, a hozzájuk fűzött magyarázatok 5–5 sort tesznek ki (kritikai kiadás 20, 315), és a jegyzetek között nem ritka az ennél banálisabb ismeretanyag közlése sem.

Ugyanakkor jogosnak tűnik az az igény, hogy ha már elkészült az életmű nagyobbik részének kritikai kiadása, hát fejeződjön is be. Jó lenne, ha ki lehetne adni Mikszáth mindeddig kiadatlan műveit is. Ha a recepció így is a regényekre koncentrált, ezt a helyzetet hosszú távra tartósíthatja az, hogy a regényeket lehet kritikai kiadásban olvasni, míg

¹⁰ Az itt következő gondolatok jelentős részben Fábri Annával mint az egyik sorozatszerkesztővel folytatott szakmai beszélgetéseink eredményei. (Amennyiben a kételyeket eredményeknek nevezhetjük.)

az utolsó mintegy másfél évtized novelláit és publicisztikai írásait nem, és nem is tudjuk, mennyi a kiadatlan szöveg ezen a területen. Kérdés ugyanakkor, hogy szükség van-e a Mikszáth által kötetbe soha fel nem vett szövegek magyarázatos kritikai kiadására. A kiadás rendkívül munkaigényes és rendkívül költséges lenne, és ugyanakkor igen szűk olvasóközönséget érintene.

Az Arcanum Adatbázis Kft. 1998 végén megjelentette CD-ROM-on *Mikszáth Kálmán összes műveit*, mely címen a kritikai kiadás addig megjelent köteteinek főszovegeit kell érteni. Ez a tény felveti azt a lehetőséget is, hogy talán érdemes lenne ezt a kezdeményezést folytatni, és a corpus egészét (már amennyire a fentiek tükrében egészről beszélhetünk) számítógépes adathordozón kiadni. Ehhez természetesen ki kellene dolgozni a kiadás egész koncepcióját, amire ezen a helyen nem vállalkozhatom. Mindössze néhány megjegyzésre szorítkozom. Ha a tárgyi magyarázatokat a legszükségesebbekre korlátozzuk, lemondva például az azonos motívumok kereséséről a corpusban, akkor a kiadás befejezése elérhető közelségbe kerülhet. A Mikszáth által kötetbe fel nem vett írások csak egy nyomtatott változatban léteznek, ezért betűhív közlésük viszonylag gyorsan megoldható volna, de még ha modernizáljuk is a helyesírást, a számítógépes változat megfelelne a kritikai kiadás igényeinek, minthogy nincsenek szövegváltozatok. Ez természetesen nem vonatkozik az olyan szövegekre, amelyeknek fennmaradt a kézírata, hiszen akkor egyrészt lehetnek eltérések a nyomtatott változathoz képest, másrészt a kézirat szövegjavításait is szövegváltozatoknak lehet tekinteni. Az egyetlen szövegváltozatot tartalmazó számítógépes adatbázis természetesen a kritikai kiadás követelményeinek szempontjából nem lehet kielégítő megoldás a kötetbe is felvett, több változatban létező szövegek esetében. CD-ROM-on azonban bőven elférne a többi változat is, sőt a változatok nem lennének arra kárhózzatva, hogy alárendelt szerepet játsszanak a szövegkiadó által konstituált, gyakorta kompilált „főszoveghez” képest. Megvalósítható volna, hogy minden szöveg főszoveg legyen.¹¹ Bár az is igaz, hogy a népszerű kiadások számára nem ártana, ha a kritikai kiadás javasolna vagy kínálna valamilyen, de feltétlenül egy bizonyos szöveget is.¹² Ha a kiadás az interneten volna elérhető, akkor ráadásul folyamatosan fejleszthetnénk is, és a későbbiekben akár részletesebb magyarázatokkal is elláthatnánk. Azt azonban, hogy mindezt miként kellene megoldani, pontosan milyen lehetőséget kellene megvalósítani, és egy másféle struktúrájú szöveganyag hogyan kapcsolódhatna a korábban megjelent kötetekhez, illetve azoknak már elektronikus adathordozón is elérhető változataihoz, hogyan kellene megoldani az archiválást, szükséges-e emellett bizonyos szövegek hagyományos, könyv alakban történő, esetleg részletes kritikai magyará-

¹¹ VADAI István, *Ultima manus manum lavat* (Cholnoky Viktor Trivulzió-novelláinak szinoptikus kiadásáról). Vár Ucca Tizenhét, 1, 1993/1, 107–108. veti fel egy ilyen számítógépes kiadás lehetőségét. Úgy véli, könyv alakban elegendő csak az ilyen kiadás tanulságai alapján konstituált szöveget megjelentetni.

¹² VERES András egy előadásában (*Közvetíthetők-e az irodalomtudomány eredményei a Sulineten?*, elhangzott Debrecenben, 1998. október 1-jén, a *Kulturwissenschaften, Datenbanken und Europa* című konferencián) éppen abban látta minden kritikai kiadás számítógépre költöztetésének előnyét, hogy a könyvkiadók-nak, ha közvetlen elektronikus úton jutnak a kritikailag megállapított szöveghez, nem áll módjukban sajtóhibákat elkövetni. (A tapasztalat persze azt mutatja, hogy a könyvkiadók sok olyasmire is képesek, amit józan ésszel lehetetlennek tartanánk.)

zatokkal ellátott kiadása, és ha igen, mely szövegeké: mindezt egy részletesen kidolgozott koncepció keretei között lehetne megvizsgálni.

Lehetségesnek tartom, hogy ki lehetne dolgozni olyan koncepciót, amely e problémákat meg tudná oldani, és az összkiadás befejezését valamilyen formában belátható közelségbe hozná. Ez a befejezés talán nem felelne meg annak a koncepciónak, amellyel a sorozat elindult, de ez alkalmasint nem volna akkora baj, hiszen mára maga a kezdeti koncepció számos szempontból tarthatatlanná vált. A 39. kötet kiadásakor követett elvek ismertetésekor folyamatosan hivatkoznom kellett arra, mennyire kötöttek a sorozat korábbi köteteinek kiadói elvei. Bizonyos elvekhez, szempontokhoz meggyőződésem ellenére is alkalmazkodtam a sorozat viszonylagos egységességének megőrzése érdekében, máshol azonban szakítottam a hagyománnyal. A szakításnak az eljövendő kötetek esetében egyre erőteljesebbnek kell lennie, hiszen az időbeli távolság néhol már-már komikussá teszi a hagyományápolást. A sorozat egységességének érdekében lassacskán félszázados kiadói elvekhez kellene alkalmazkodnunk, fittyet hányva a közbeeső idő tapasztalatainak, a textológiai eljárások, elvek változásainak, és nem véve tudomást a technikai fejlődés adta újszerű lehetőségekről.